

PALEO- AKTUEEL

7

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1996, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving aan de Minnemastraat, Leeuwarden

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen

mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

7

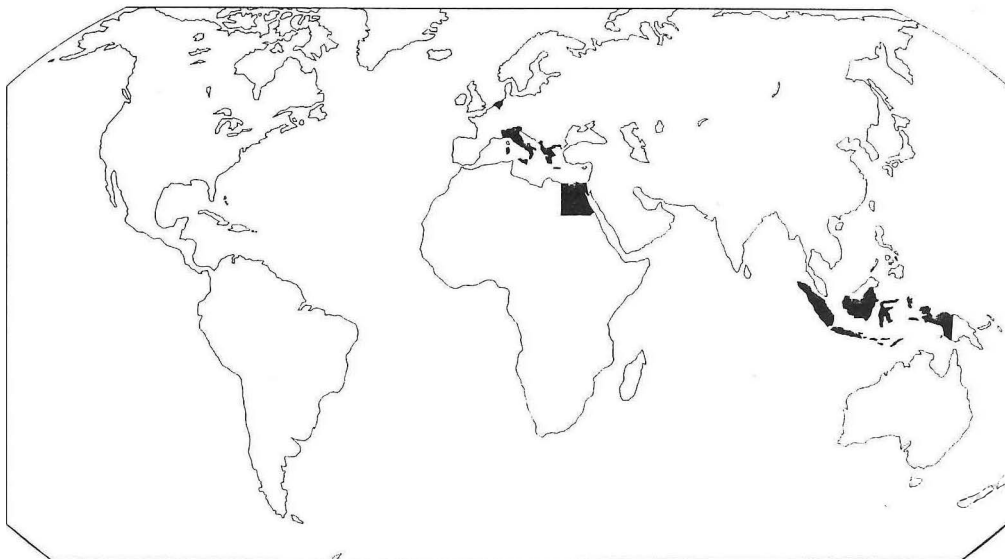
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

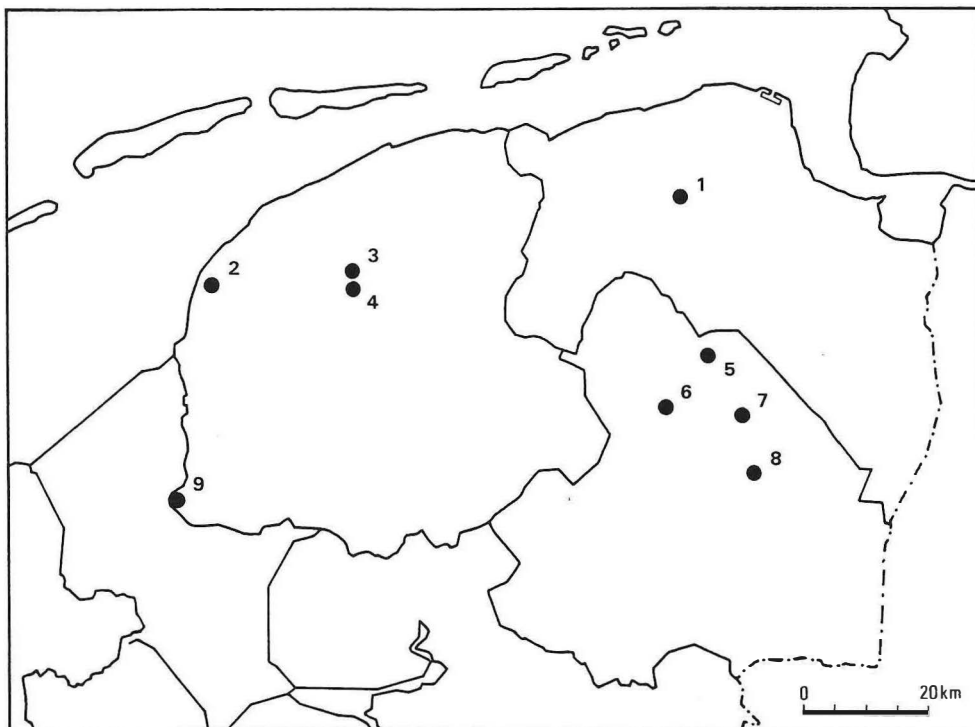
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1996

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Bedum; 2. Wijnaldum; 3. Leeuwarden; 4. Goutum; 5. Schipborg; 6. Peelo; 7. Gieten; 8. Borger; 9. Stavoren.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT Vuistbijlen: raadselachtige werktuigen uit de Oude Steentijd	9
M.J.L.Th. NIEKUS Het middenpaleolithische vondstcomplex van Nieuwegein (Utr.)	14
D. STAPERT Een veldarcheoloog te fiets: Jan Klaas Boschker (1935-1995)	18
D. STAPERT & G. BOEKSCHOTEN ‘The answer is blowing in the wind’: naar dynamische modellen van steentijdnederzettingen	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Compacte vuursteenconcentraties: werd er iets gemaakt of iets weggegooid?	25
J.M. PASVEER & G.J. BARTSTRA Naalden in de hooiberg. Verslag van een opgraving in Kria, de Vogelkop, Irian Jaya, Indonesië	30
R. BAKKER Op weg naar een nieuwe visie op de <i>landnam</i> ?	34
J. SCHONEVELD Een transhumance in Egypte	40
O.H. HARSEMA De bronstijd als spiegel voor modern Europa: gezochte vergelijking of gouden greep?	43
P.B. KOOI Nederzettingssporen uit bronstijd en ijzertijd op de Daalkampen te Borger (Dr.)	49
M.C. GALESTIN & M. KLEIBRINK Wijgeschenken voor de godin	52
O.H. HARSEMA Het dwarshuis, een eigen Noordwesteuropees bouwprincipe, en zijn betekenis	57
Y. DIJKSTRA, R. REINDERS, V. RONDRI & S.J. TUINSTR De zuidoostpoort van Hellenistisch Halos	62

A. BAKKER & R. REINDERS	
Tetradrachmen en tetrobolen; een muntvondst in Nieuw Halos	66
W. PRUMMEL	
Van beesten, bikkels en weekdieren: zes huizen in Hellenistisch Halos (Griekenland)	70
P. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (2): de Albano survey	74
J.M. BOS & A. JAGER	
Een terpzool in Goutum-Noord (Fr.): weer raak	79
D.A. GERRETS, A. HEIDINGA & J. DE KONING	
Over oude en nieuwe Friezen. De komst van migranten naar de terp Tjitsma bij Wijnaldum (Fr.)	82
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Middeleeuwse fibulae: Wijnaldum in Fries perspectief	86
P.B. KOOI	
Bedum (Gr.), wierde, veenterp, dijkdorp?	88
P.B. KOOI	
Huisinge, een erf in het middeleeuwse Peelo (Dr.)	91
J.M. BOS, Y. DIJKSTRA & J.P. DE ROEVER	
Minnemastraat, Leeuwarden (Fr.): de stadsterp Nijehove-Zuid	94
O.H. HARSEMA	
Het raadsel van de grote gaten van Schipborg (Dr.) na 75 jaar opgelost?	98
A. UFKES	
Archeologie en cultuurhistorie van de essen in de provincie Drenthe	103
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Vooronderzoek naar het blokhuis van Stavoren (Fr.)	106
J.T. ZEILER	
Een kalkoense hen en ander gevogelte uit Den Haag	110
H. BUITENHUIS & A.F.L. VAN HOLK	
Botten aan boord	113

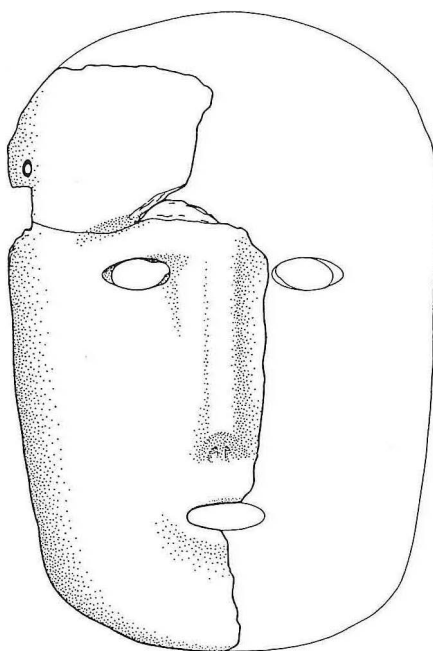
In deze zevende aflevering van *Paleo-aktueel* komen onderzoeksactiviteiten uit 1995 van de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen aan bod. Een gedenkwaardig jaar: onderwijs en onderzoek vergden het nodige improvisatietalent; de bibliotheek verdween in containers; kamers en collegeruimten moesten diverse keren worden ontruimd; verhuizers waren steeds druk in de weer. De gebouwen van het voormalige Biologisch-Archaeologisch Instituut aan de Poststraat en de Broerstraat werden grondig verbouwd, om vanaf 1996 aan de Prehistorici en de Mediterraan Archeologen onderdak te bieden.

Het gebouw verloor zijn museumfunctie. Tentoonstellingsruimten werden verbouwd tot werk-kamers. In de tuin vonden 'opgravingen' plaats, samenhangend met de verwijdering van olietanks en vervuilde grond.

In 1996 kan de vakgroep groeien naar eenheid en zijn nieuwe gezicht laten zien. De afbeelding bij dit voorwoord toont het gezichtsmasker uit Middelstum in zijn nieuwe gedaante. Een voorwerp uit mediterrane traditie gevonden in een prehistorische context. Onlangs vond Ernst Taayke tussen de opgeslagen scherven van deze oude BAI-opgraving een bijpassend fragment.

'Een nieuw gezicht'; een goed motto voor 1996.

Reinder Reinders

HET MIDDENPALEOLITHISCHE VONDSTCOMPLEX VAN NIEUWEGEIN (UTR.)

Marcel J.L.Th. Niekus

Inleiding

Het middenpaleolithische vondstcomplex van Nieuwegein is een van de grootste uit het rivierengebied van Midden-Nederland. Een deel van het vondstcomplex met een uitgebreide geologische beschouwing werd reeds gepubliceerd in het tijdschrift *Westerheem* (Offerman-Heykens & Brouwer-Groeneveld, 1990), zodat hier met enkele algemene opmerkingen kan worden volstaan. In 1986 ontdekte J. Offerman-Heykens (Kortenhoef) een aantal artefacten in aangevoerd zand op een bouwterrein te Hilversum. Navraag leerde haar dat dit zand afkomstig was uit zuigkolk 'Weber' te Nieuwegein. Ter plaatse van de kolk konden in de loop der jaren nog vele honderden artefacten worden geborgen. Dat dit complex in het midden-paleolithicum moest worden gedateerd bleek uit het voorkomen, zij het schaars, van de Levallois-techniek en verschillende middenpaleolithische schaaftypen. Artefacten uit latere perioden ontbreken. Naast vuurstenen konden eveneens enkele tientallen botten (en fragmenten), schelpen en enkele stukken hout geborgen worden. Een deel van de botten zal zeker in het Pleistoceen thuis horen, gezien het voorkomen van onder meer mammoet en wolharige neushoorn (determinatie T. van Kolfschoten, Rijksuniversiteit Leiden). De collectie werd in 1992 door de vinder geschonken aan de ROB te Amersfoort. Enkele tientallen artefacten worden momenteel geëxposeerd in de Oudheidkamer Nieuwegein. In het kader van een bijvak werd, naast de Rhenen-industrie (zie Stapert (1987) voor een overzicht), ook deze collectie beschreven en geïnventariseerd (Niekus, 1995). Van elk artefact werden ruim 20 kenmerken genoteerd, waaronder het type artefact, de maten, het percentage oude vlakken, type en maten van het slagvlakrestant, type percussie en de slaghoek. Verder werd notitie gemaakt van diverse natuurlijke opper-

vlakteveranderingen: patina, glans, krassen en de mate van rolling. Hieronder wordt een overzicht gegeven van de collectie, waarna enkele resultaten worden besproken. Door drie andere amateur-archeologen werd eveneens een aantal middenpaleolithen verzameld. Deze konden nog niet worden bestudeerd. Te zijner tijd zal een uitgebreide publikatie over de collectie Nieuwegein verschijnen.

De artefacten

Van de in totaal 639 bestudeerde vuurstenen bleken 198 stuks (= 30,99%) te weinig kenmerken te vertonen om als artefact geënclassificeerd te kunnen worden. Al eerder werden door de ontdekker 186 stuks vuursteen uit de collectie gehaald. Deze bleken eveneens te onduidelijk en vaak te klein om als artificieel te kunnen worden aangemerkt (pseudo- en incerto-facten). De resterende 441 stuks kunnen we grofweg onderverdelen in drie categorieën: afslagen en klingen: 402 (= 90,70%), kernen: 22 (= 4,99%), en geretoucheerde werktuigen: 17 (= 4,31%). Vrijwel alle artefacten zijn, voor zover te herkennen, gemaakt van zuidelijke ('Maas'-)vuursteen. De meeste vuursteen is tamelijk fijnkorrelig; grofkorrelige vuursteen komt zelden voor. Slechts één stuk, een klingvormige afslag, is geslagen uit ander, enigszins lei-achtig, gesteente. Enkele nog niet eerder gepubliceerde artefacten zijn afgebeeld in figuur 1.

De meeste afslagen zijn vrij klein, meestal niet langer dan 3 cm. De grootste ongeretoucheerde afslag meet 7,8 cm. Opvallend is het regelmatig voorkomen van klingen en klingvormige afslagen. Het percentage van deze, berekend op basis van de ongeretoucheerde afslagen (inclusief de determineerbare fragmenten), bedraagt 5,49% (n=25). Het regelmatig voorkomen van klingen is zeker niet voorbehouden aan het

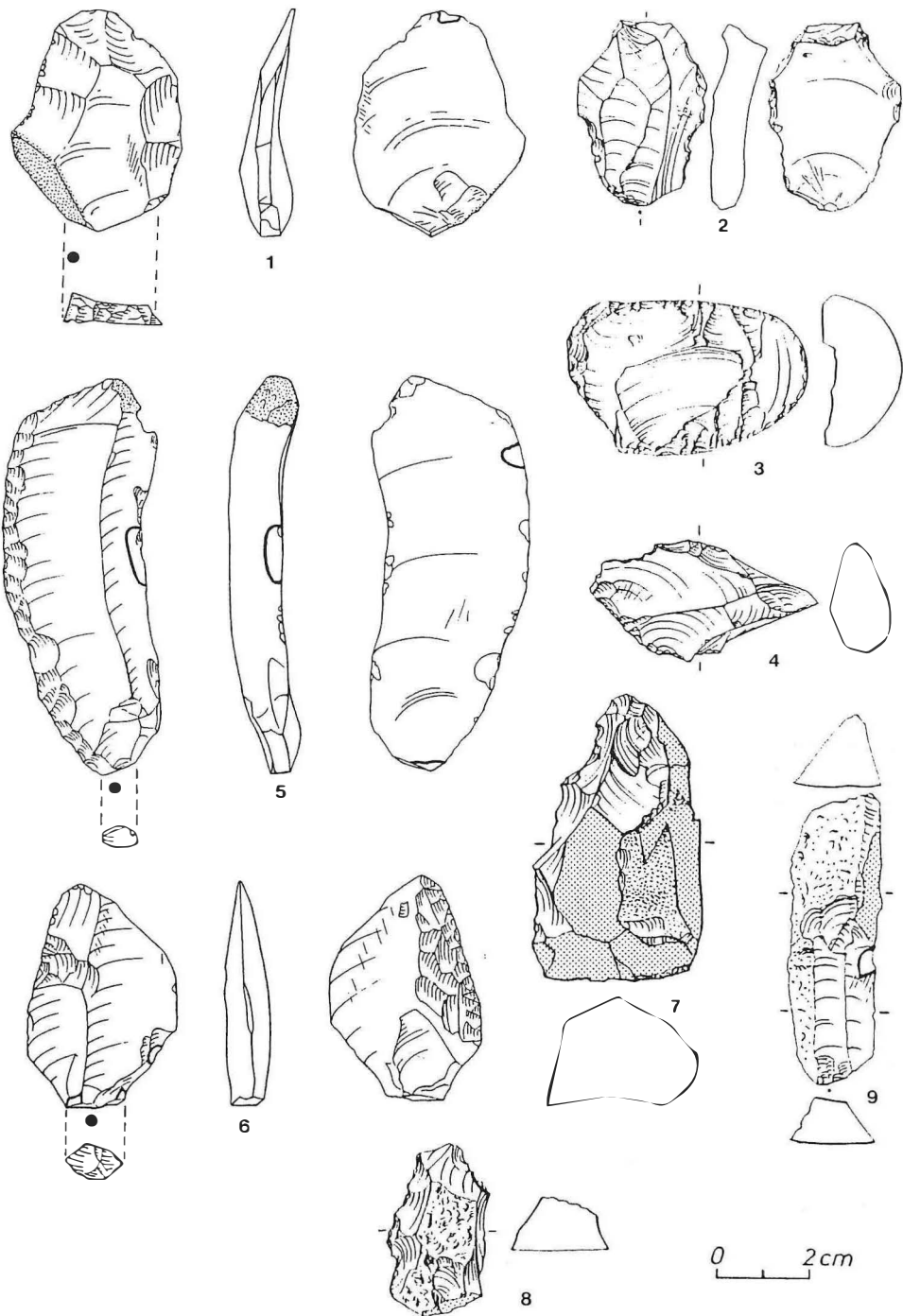

Fig. 1. Artefacten van Nieuwegein. 1-2. Levallois afslagen; 3-4. kerntjes; 5-8. schaven; 9. kling (tek. H.R. Roelink).

jong-paleolithicum. Dit verschijnsel kennen we ook van meerdere middenpaleolithische vindplaatsen in Noordwest-Europa. Illustratief in dit verband is het vroeg-Saalien-materiaal behorende tot de Rhenen-groep. Het percentage klingen ligt hier zelfs rond de 12%. Duidelijke Levallois-afslagen zijn schaars, slechts drie klassieke exemplaren werden herkend. Kernpreparatieklingen en -afslagen zijn met 6 exemplaren vertegenwoordigd.

Van de in totaal 22 kernen vertonen een paar kenmerken van de Levallois-techniek. De meeste daarentegen zijn onregelmatig gevormd en niet systematisch geprepareerd. Het percentage natuurlijke vlakken op deze ad hoc-kernen of blokken is vrij hoog, een verschijnsel dat we ook zien bij de afslagen. Door de bank genomen zijn de kernen vrij klein. De kleinste meet ca. 2 cm, de grootste ruim 6 cm. Het gemiddelde gewicht van de kernen bedraagt 21 gram. Een kern is waarschijnlijk gemaakt op een afslag. Er werd verder een aantal brokken vuursteen verzameld met slechts een of enkele afslagnegatieven. Deze zijn buiten beschouwing gelaten omdat we niet kunnen uitsluiten dat ze het resultaat zijn van botsingen in een actieve rivierbedding.

In de categorie werktuigen (classificatie volgens Bordes, 1961) domineren de schaven met 10 stuks, gevolgd door de rugmessen, geretoucheerde afslagen en de combinatie-werktuigen, alle met twee stuks vertegenwoordigd. Verder is er een afslag met een enkele kerf, de zogenaamde *Clacton*-notch. Vier van de werktuigen zijn te beschouwen als kernwerktuigen, de overige hebben een afslag of kling als basis. Binnen de schaven is de vormvariatie vrij groot. Er zijn zowel rechte schaven als schaven met een convexe of concave werkrand. Combinaties van verschillende werkranden komen ook voor. Vermeldenswaard zijn verder een fraaie convexe zijschaaf op een lange kling (8,7 cm) en een schaaft met geschubde *Quina*-retouche (fig. 1: 5 & 6). Spitsen en de chronologisch 'gevoelige' vuistbijlen ontbreken, zodat een datering van het complex op typologische gronden niet mogelijk is. Geen van de artefacten vertoont sporen van contact met vuur.

Bij het vervaardigen van de afslagen werd in de meeste gevallen gebruik gemaakt van directe, harde percussie (met behulp van een slagsteen). Zachte percussie zien we vooral optreden bij de

klingen. De meeste slagvlakrestanten bestaan geheel uit cortex of een enkel negatief. Klassieke *dièdres*, bestaande uit 2 zijdelingse negatieven waardoor een rib ontstond, komen in mindere mate voor. Hetzelfde geldt voor gefacetteerde slagvlakrestanten.

Functie

Ondanks het feit dat we te maken hebben met een verstoorde vindplaats en een incomplete verzameling materiaal kunnen we met enige voorzichtigheid toch enkele opmerkingen maken over de meest waarschijnlijke primaire functie van de nederzetting. Het lage aantal werktuigen, het relatief hoge percentage cortex op zowel afslagen als kernen en het enigszins archaische karakter van het totale materiaal doet sterk denken aan het residu van een plek waar voornamelijk vuursteen werd bewerkt. Ook de locatie, een rivierdal, lijkt in deze richting te wijzen. Vuursteenbrokken zullen in de rivierbedding relatief eenvoudig te verzamelen zijn geweest. Deze brokken zullen ter plaatse zijn getest en bewerkt, en de meeste eindproducten zijn meegenomen naar elders. Hetzelfde lijkt ook te gelden voor enkele andere vindplaatsen in het rivierengebied, zoals de Rhenen-groep. Enkele jaren geleden verschenen enkele uitgebreide publikaties over een groot aantal opgezogen artefacten uit de omgeving van Kerkdriel (Stolzenbach, 1993; Verhagen, 1994). Door de auteurs werd, onder meer op basis van het archaische karakter van een deel van het materiaal (Clacton-afslagen en -kernen), gesuggereerd dat deze in het oud-paleolithicum geplaatst zouden moeten worden. Hoewel dit niet geheel uit te sluiten valt, lijkt dit een enigszins voorbarige conclusie. Het archaische karakter zou zeer goed verklaard kunnen worden vanuit het idee dat op deze lokaties voornamelijk vuursteenbewerking plaatsvond.

Oppervlakteveranderingen en datering

Vrijwel alle artefacten vertonen sporen van roling in een grindhoudende rivierbedding: afgeronde ribben, fijne krasjes en glans. De meeste stukken vertonen deze sporen slechts in lichte

mate en zullen daarom over niet al te grote afstand verplaatst zijn. Een zeer opvallend verschijnsel is het voorkomen van zwarte patina op meer dan driekwart van de artefacten. Deze moeras- of onderwaterpatina ontstaat met name in zuurstofloze omstandigheden en is het residu van sulfaat-reducerende bacteriën (Stapert, 1991). Zwarte patina komt ook regelmatig voor bij andere, opgezogen, middenpaleolithische artefacten. Het materiaal van de Rhenen-groep daarentegen is vrijwel uitsluitend bruin gepatineerd. Binnenkort zal, in samenwerking met Stapert, een artikel, onder meer verschijnen over de chronologische implicaties van de tegenstelling bruine versus zwarte patina. Voorlopig houden we als datering aan: vroeg-Saalien tot vroeg-Weichselien.

Summary

This article presents a general description of a collection of suction-dredged artifacts from Nieuwegein (Central Netherlands). On the basis of the (scarce) occurrence of the Levallois technique and various types of scraper, the assemblage can be placed in the Middle Palaeolithic. In total more than 400 artifacts were studied, mostly unretouched flakes, blades and cores. Within the category of tools, various types of scraper dominate. Furthermore there are some backed knives, notched flakes and combination tools. No handaxes or points were found. The somewhat archaic appearance of the collection seems to indicate that we are mainly dealing with a place where flint nodules were collected and worked. This is probably also the case with several other sites in the region. Most of the artifacts are slightly rolled and possess a black (underwater) patina. At present, we cannot place the complex in a narrower time-range than Early Saalian to Early Weichselian.

Literatuur

- Bordes, F., 1961. *Typologie du Paléolithique ancien et moyen*. Bordeaux.
 Niekus, M.J.L.Th., 1995. *A technological comparison between two middle palaeolithic flint assemblages*. Ongepubliceerde bijvakschrift.

- Archeologisch Centrum Groningen.
 Offerman-Heykens, J. & C. Brouwer-Groeneveld, 1990. Het Midden-Paleolithicum van Nieuwegein (Utrecht). *Westerheem* 39, pp. 98-109.
 Stapert, D., 1987. A progress report on the Rhenen Industry (Central Netherlands) and its stratigraphical context. *Palaeohistoria* 29, pp. 219-243.
 Stapert, D., 1991. Zwolle: een Levallois-afslag. In: A.D. Verlinde, Archeologische kroniek van Overijssel over 1990. *Overijsselse Historische Bijdragen* 106, pp. 163-165.
 Stolzenbach, O., 1993. Clactonien uit de "zandmeren" te Kerkdriel (gem. Maasdriel, N.Br.). *Archeologie* 4, pp. 5-28.
 Verhagen, A.J.C.E., 1994. De vroegste bewoners van het Maasgebied bij Gewande, Maren-Kessel, Kerkdriel en Lith. *Apan/Extern* 4, pp. 61-80.